

*Neighbors**The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*

JAN T. GROSS

Princeton University Press 2001

Av Ingvar Skobba

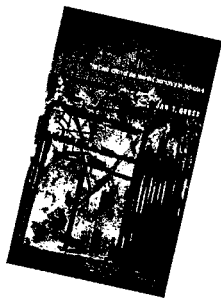
Boka *Naboer Odeleggelsen av et jodisk samfunn i Jedwabne, Polen* er nærmest et 180 siders historisk essay skrevet av Jan T. Gross, professor i politikk og europeiske studier ved New York Universitetet. Han er født i Polen og utvandret i 1968.

Boka skildrer hvordan 1600 jøder, menn, kvinner og barn, barbarisk blir lemlestet og drept med kniver, klubber og økser av sine polske naboer den 10. juli 1941 i den polske landsbyen Jedwabne. Mange måtte utføre nedverdiggende handlinger og ble tvunget til å grave sine egne graver før de ble drept. Da drapene ikke gikk raskt nok i den steikende julisola, ble mesteparten til slutt drevet inn i en låve for å bli brent til døde. For å drukne skrikene fra de døende ble det spilt høyt på musikkinstrumenter. Etter at låven var brent ned, var det ingen igjen til å gravlegge ofrene, og den tyske lederen for vaktposten utenfor byen uttalte til den nye borgermesteren som hadde tatt initiativet til massakren – *Så drepe og brenne folk kan du, men å begrave dem er ingen så ivrige etter. I morgen må alle være begravet*. På det tidspunktet var mange av de polske innbyggerne ivrig opptatt med å plyndre hjemmene til de drepte. Bare sju jøder overlevde massakren. Forfatteren beregner at halvparten av den voksne mannlige befolkningen i byen deltok, og at bønder i nabolaget kom kjørende til byen da de hadde fått høre at de tyske okkupantene hadde gitt tillatelse til drapene.

Noen dager tidligere hadde det vært pogromer i to nabobyer

der flere hundre jøder ble drept. Tyskerne rolle som pådrivere til massakren i Jedwabne er uklar. Men det er hevet over enhver tvil at dette var en pogrom der den polske halvparten av befolkningen utførte eller godtok drapene og den etterfølgende plyndringa av den andre jødiske halvparten. Kildene til Gross er for det første en øyenvitneskildring fra en av de overlevende, som ble skrevet ned i 1945, og protokoller fra rettssaker fra 1949 og 1953 mot 22 innbyggere fra byen. I denne stalinistiske høykonjunkturen ble etterforskningen og rettssakene raskt unnagjort. En fikk dødsdom, som ikke ble eksekvert, og de andre fra 8 til 15 års fengsel. Den siste slapp ut i 1957 i et amnesti etter Stalins død. I 1980 ble utgitt en minnebok der flere av innbyggerne, både overlevende fra massakren og folk som hadde flyttet før 1941, fortalte om det jødiske samfunnet i landsbyen og om hendelsene den 10. juli. I et intervju i *The New Yorker On-Line* 12. mars 2001 fortalte Gross at historien hadde blitt nedtegnet, men den hadde ikke blitt en del av hva vi vet om Holocaust.

Gross leter etter forklaringer ved å undersøke de sosiale relasjonene mellom jødene og polakkene i området, og han formulerer synsvinkelen sin slik: *Dette er ikke et trivielt punkt (at ethvert masse mord har sin egen dynamikk) for det betyr- og ytterligere studier tror jeg vil demonstrere at Jedwabne ikke var unikt*

i så måte, – at i ethvert tilfelle ble mange spesifikke beslutninger tatt av de medvirkende som fikk avgjørende betydning for resultatet. Og slik er det i hvert fall tenkelig at et antall av de medvirkende kunne gjort andre valg med det resultatet at flere europeiske jøder kunne ha overlevd krigen. I så måte ligner *Naboer på Hitler's Willing Executioners Ordinary Germans and the Holocaust*, av Daniel Jonah Goldhagen, som kom ut i USA i 1997.

Selv om jøder og polakker i byen hadde levd som gode naboer i mange generasjoner, fantes det en sterk understrøm av anti-semittisme, spesielt blant bondebefolkningen i området. Denne kom blant annet til uttrykk i støtten til det nasjonal-demokratiske partiet som hadde en sterk anti-semittisk komponent i sitt program. Anti-semitiske voldsomheter ble vekket til live av den katolske kirken i sine årvisse påskeprekener om jødene som Jesus' mordere. Myten om at jødene brukte blodet til uskyldige kristne barn ved sin påskefeiring var viktig for de samme kreftene. Det er mange beretninger fra Øst-Europa som forteller om livredde jøder hver eneste gang det ble kjent at katolikker var på leting etter forsvunne barn.

Den lenge kjente massakren i Kielece den 4. juli 1946 hadde som bakgrunn at en liten gutt fortalte sine foreldre at han hadde blitt holdt fanget av jøder i en kjeller. Selv om det viste seg at huset han pekte ut ikke hadde kjeller, førte dette til at 42 jøder ble lynsjet. Gross forteller i *Naboer* at da fagforeninger ble bedt om å fordømme denne massakren, nektet mange. Da likevel fordømmelser, som ikke hadde blitt vedtatt, ble offentliggjort førte dette til streiker. Først og fremst mot at uriktige fordømmelser hadde blitt offentliggjort, men også under paroler som *Ned med jødene* og *Det er en skam å*

forsvare jøder. Denne anti-semittismen, som ble oppmuntret av de tyske nazistene i 1941, i en eksplosiv blanding av lyst på å berike seg og et ønske om å gjøre opp for lidelser under den sovjetiske okkupasjonen sammen med en demoralisering og brutalisering av mellom-menneskelige forhold gjorde at innbyggerne i Jedwabne ikke så sine naboer som medmennesker, men som skadedyr en burde utrydde.

I følge Ribbentrop-Molotov-avtalen ble Jedwabne sovjetisk kontrollert fra høsten 1939. I ettertid kunne polske kilder fortelle om jøder som samarbeidet med sovjetiske myndigheter eller som var agenter for NKVD i området. Det var en *velkjent hemmelighet*. Samtidige beretninger både fra det lokale NKVD og en motstandsorganisasjon, som ble forrådt og rullet opp, forteller noe annet. Jødene holdt seg utenfor begge partene. Gross fant ikke noe som kunne peke på en sammenheng mellom jødernes holdninger og handlinger under den sovjetiske okkupasjonen og deres skjebne i juli 1941. Den 20 måneder lange sovjetiske okkupasjonen berørte alle i området, men det var i første rekke offentlige tjenestemenn og den lokale elite som ble utsatt for arrestasjoner og deportasjon. I tillegg hadde det foregått kampanjer rettet mot religiøse ledere og institusjoner. Den tyske invasjonen ble derfor hilst velkommen av deler av den polske befolkningen i området. Det ble bygd triumfbuer, hengt opp bilder av Hitler og slagord som *–Leve den tyske armé som frigjorde oss fra den fryktelige jødekommune-klikken*. Men det var imidlertid ikke realitetene, men anti-semittismen som skapte forbindelsen mellom sovjetisk okkupasjon og en velkjent myte om jødene som anti-polske konspiratører.

Boka kom ut i Polen i mai 2000 og den engelske versjonen i

bokomtale

vår. Med unntak av to artikler ble den møtt med en taushet i polsk presse og debatt. Etter at det franske ukemagasinet *Libération* presset den største avisen om et svar på hvorfor Polens største avis *Gazeta Wyborcza* ikke omtalte boka og hendelsen, fikk de til svar fra redaksjonen at de ventet på ytterligere bekræftelser fra historikere. Gross hadde tydeligvis ikke troverdighet nok. Da debatten etter hvert kom, ble den voldsom både i mengde og kvalitet. I mars i år hadde *Gazeta Wyborcza* 70 artikler om saken. Debatten er delvis oppsummert av Abraham Brumberg i *Times Literary Supplement* og finnes på web.

Nasjonalistiske kretser slo raskt fast av boken var ledd i en vestlig jødisk kampanje som hadde to formål – det ene var forsterke tesen om den polske deltakelsen i Holocaust, og for det andre å produsere historier for å kunne presse penger i erstatning for det jødene mistet under krigen – *Shoah-biznis*. Lech Walesas' skriftefar, fader Henryk Jankowski, benektet enhver polsk deltakelse i masse-

mordet. Slike påstander var i klart mindretall, og flere og flere innså at Gross hadde fortalt sannheten.

MEN, hadde ikke de tyske nazistene satt det hele i scene ved å autorisere det. Sannheten var at da disse bad om at noen faglærte arbeidere burde bli spart, hadde de lokale myndighetene i Jedwabne svart at de skulle selv sørge for polske fagarbeidere, og bedt om å få fortsette drapene. MEN fortsatte kritikerne av boken, var det ikke slik at Gross overså visse kilder, brukte kildene selektivt, trakk forhastede konklusjoner osv. Han var da ingen faghistoriker? Et annet MEN var hvordan 1600 friske og sunne mennesker kunne la seg bli slaktet ned av – *en gjeng unge menn med stokker*, undret en professor Szarota. Slik ble økser, jernstenger og stokker med spiker forvandlet til stokker, og 1600 sårete, forslåtte, blodige og livredde mennesker forvandlet til sunne og friske.

I det siste har også de mange MEN forstummet, og en nødvendig selvransakelse av et uteglemt kapittel i Polens historie er i ferd

med å bli erkjent. Det regjerings-etablerte *Instituttet for Nasjonal Erindring* har fått i oppgave å frambringe et klarere bilde av hva som egentlig skjedde denne julidagen for seksti år siden. I mars i år ble den gamle minnessteinen over massakren fjernet. Minneskriften hadde i femti år fortalt at den var reist som et minne over de jødiske innbyggerne i Jedwabne som ble drept av nazistene under den andre verdenskrigen. En inskripsjon de fleste innbyggerne visste var løgn. De hadde blitt drept av sine naboer.

En av bærebjelkene i den polske kollektivtradisjonen om den andre verdenskrigen forteller om nasjonen som det uskyldige tapre offeret. Det landet der krigen varte lengst – 2 078 dager, der 6 millioner ble drept, av dem 3 millioner jøder, og som hadde den høyeste dødsraten av alle – 18 % mot 11 % i Sovjetunionen. Landet som ikke hadde noen Quisling, og som hadde forsvart sin nasjonale ære i den 63 dager lange Warzawa-oppstanden. Det er myten om det uskyldige offeret som Gross får til å slå sprek-

ker. – *The victim was self a victimizer*.

Den 10 juli i år ble en ny minnestein over hendelsen satt opp. President Alexander Kwasniewski og statsminister Jerzy Buzek var til stede. Presidenten omtalte massakren som en nasjonal skam for Polen som skulle skrives inn i historiebøkene. Den katolske kirkes primas i Polen, kardinal Glemp, beklaget offisielt den polske deltakelsen i massemyrderiene i slutten av mai. Men lokalbefolkningen holdt seg borte fra markeringen.

Ukeavisa *Wprost* har til i dag offentliggjort ti større voldelige anti-semittiske episoder utført av polakker. Den siste i 1968 da mange av de overlevende jødene fra krigen flyktet fra landet. Det jødiske samfunnet i Polen omfatter i dag knapt 7 000. Til *Time Europe* den 22. mai uttalte Norman Naimark, en anerkjent autoritet på Øst-Europa ved Stanford University, at *Neighbors* vil føre til ytterligere studier av krigsforbrytelser mot jødene satt i verk av deres polske, litauiske, latviske og ukrainske naboer. ■

www.historie.no

Ikke gå glipp av et eneste

nummer av HISTORIE.

Abonnér nå!

